

Konsumenterna och fritiden

av GÖRAN ALBINSSON

Begreppet fritid

Det finns en hel skala uppfattningar om innebörden av begreppet fritid. Enligt en uttolkning är fritid den tid under vilken individen ej förvärvsarbetar. Av detta följer att för dem som ej förvärvsarbetar — arbetslösa, pensionärer, sjuka, studerande, husmödrar etc. — är all tid fritid. En mindre extrem variant är att ta uttrycket mer ordagrant och som fritid betrakta den tid som är fri från absolut nödvändiga sysslor. Den tid husmodern ägnar åt städning, tvätt och matlagning och skolungdomen ägnar åt studier är alltså inte fritid.

Ofta görs fritidsbegreppet än trängre. Det blir då synonymt med tid för rekreation, avkoppling, vila, förströelse, tidsfördriv eller vederkvickelse. Hårdras detta synsätt, blir fritid något som före industrialismens genombrott förekom i ytterst begränsad utsträckning. Det var fabriken och kontoret som möjliggjorde en gräns mellan arbete och fritid. I agrarsamhället flöt nämligen arbete och fritid samman. Enligt en sådan syn skulle en husmor ytterst sällan ha fritid. Hon bor ju på sin arbetsplats och har ständigt allt ogjort arbete för ögonen, och vidare är hon förnekad den vederkvickelse som ett dagligt miljöbyte skänker.

En av de mest radikala avgränsningarna av fritiden bygger på att fritid närmast är att se som ett psykologiskt tillstånd. Ja, i denna version blir fritiden paradoxalt nog tidlös.

Den "rena" eller "äkta" fritid som det här är fråga om får för det första inte ha någon som helst anknytning till reglerat förvärvsarbete eller som nödvändigt betraktat hemarbete. Fritiden skall alltså kunna fritt disponeras. Resor till och från

arbetet, tvätt, städning, barnvakt etc. är därför inte fritid. Detta hindrar i princip inte att vissa människor kan ha "ren" fritid under sin arbetstid; om man med arbetstid menar den tid de har betalt för. För det andra får inte den "rena" fritiden ha något syfte. Sysselsättningar som sker för att folk skall bli bättre skickade att sköta sina arbeten är inte "ren" fritid utan arbetsförberedelser. Arbetsgivarens dröm är ju att folk i valet mellan olika sätt att disponera sin lediga tid skall välja det som ger högsta arbetseffektiviteten. Varken sömn eller allsköns avkoppling och kroppsovningar förtjänar, enligt fritidspuristerna, att kallas fritid. De menar att all rekreation automatiskt har ett syfte, nämligen att bokstavligen re-kreera, dvs. omskapa, för fortsatt arbete. För det tredje får varken tvång eller sociala förpliktelser vidlåda fritiden. Kyrkobesök, visiter och konversationer utgör exempel på socialt bundna åtaganden.

Följden av en dylik extrem syn på fritidsbegreppet är att bara den enskilde — om ens hon eller han — efteråt kan säga huruvida en viss tidrymd skall betraktas som fritid.

Det finns ingen definition av fritiden som kan förordas i en uppsats som skall behandla konsumenterna och fritiden. Jag får därför söka göra som man alltid gör — eller åtminstone borde göra — nämligen först formulera mitt problem och därefter bestämma min begreppsapparat.

Konsumenterna och fritiden — exempel på problem

En lämplig utgångspunkt för ett resonemang är ofta ett avskräckande exempel. Jag skall därför visa på ett skolexempel på en förfuskad utredningsuppgift, nämligen fritidsutredningens första delbetänkande "Fritidslivet i Sverige. Utgångsläge och utvecklingstendenser" (SOU 1964:47). Betänkandet innehåller i huvudsak en redovisning av en stor intervjuundersökning. Det rent tekniska arbetet har utförts av statistiska centralbyrån, men fritidsutredningen har själv planlagt och analyserat undersökningen.

Fritidsutredningens intervjuundersökning berörde dels fritidsvanorna med tonvikt på friluftslivet, dels fritidsbebyggelsen. Av utrymmesskäl begränsas den följande kritiken till undersökningens förra del. Eftersom det offentliga i vårt land traditionellt svarar för en stor del av de investeringar som hör samman med olika friluftaktiviteter, är det uppenbart att prognoser för fritidsaktiviteter som kräver fasta anläggningar blir av vitalt intresse för de styrande. Även företag som producerar rekreativvaror och -tjänster är för sin planering beroende av vederhäftiga prognoser. Dessa företag har tyvärr inte mycket att hämta från fritidsutredningen. Fritidsutredningen har försummat den grundläggande uppgiften att noggrant diskutera undersökningens syfte. Den gör inga försök att klara ut vad det egentligen är den vill veta. I stället för klara och rediga hypoteser om de faktorer som kan tänkas styra valet av fritidssysselsättningar presenteras en rad allmänna och vaga spekulationer om att man ville skaffa sig kännedom om friluftslivet i stort, individens rekreativbehov samt värderingar och attityder rörande friluftslivet. Inga försök till numeriskt preciserade framtidsbedömningar görs. Utredningen har utan några särskilda förutsättningar frågat vad folk önskar när det gäller anläggningar för friluftsliv och menar att dessa aktuella önsknings bör få styra investeringspolitiken. All erfarenhet visar att en sådan ansats är helt förkastlig.

Den fråga kommunikationsministern ville ha svar på var: Vilka krav på investeringar i fasta anläggningar för fritidsändamål kan det allmänna vänta sig i framtiden? Ecklesiastikministern bör å sin sida för planering av kulturpolitiken vara intresserad av att få veta, hur ofta folk går på teatern i dag och om 5 år. Försvarsministern kan tänkas spörja, hur länge folk är ute i friska luften och motionerar.

— Och vilken eller vilka frågor är det min uppgift att här ställa och söka besvara. En är väl given: Hur påverkar förändringar av arbetstiden den privata konsumtionen? Tills vidare nöjer vi oss med den frågan och tar den som utgångspunkt för en kort diskussion av mätproblemet.

Här har frågats:

- a) hur stora investeringar? (sambhällsplaneraren)
- b) hur ofta? (sociologen)
- c) hur lång tidrymd? (läkaren)
- d) hur stora konsumtionsutgifter? (ekonomen)

Den privata konsumtionen mäter nämligen ekonomerna som enskilda personers *inköp* av varor och tjänster. Enda undantaget är bostadskonsumtionen som inte mätes efter nybyggnadsverksamheten utan efter bostadsbeståndets årliga hyresvärde eller nyttjandevärde.

Jag vill något tillspetsat säga, att från ekonomisk synpunkt är skogspromenader av ringa intresse, alldenstund frisk luft — åtminstone än så länge — är en fri nyttighet. Betydligt viktigare ter sig golfspelet, som ju kräver investeringar i stora markytor och köp av en dyrbar utrustning. Sociologerna fäster gärna stor vikt vid den tid en viss sysselsättning tar. Ekonomerna betraktar sällan tiden som någon knapp faktor. Men mera om detta längre fram i texten.

Arbetstidens längd och konsumtionen

När man talar om förändringar i konsumtionen bör man skilja mellan förändringar av å ena sidan konsumtionens totala omfattning och å andra sidan konsumtionens struktur, dvs. inriktning på varor och tjänster. Faxén behandlar i sin uppsats det förra problemet i samband med analysen av avvägningen mellan arbete och konsumtion. Jag kommer därför enbart att diskutera konsumtionsstrukturens omvandling.

I den tidigare nämnda fritidsutredningen finns ett vanligt — men felaktigt — tänkesätt återgivet. På basis av ett konstaterande att arbetstiden successivt förkortats säger utredningen, att utvecklingen således innebär att människorna får alltmer fritid. Att döma av betänkandets allmänna inledning och frågeformulärets uppläggning tycks man anse det som självklart, att fritidens längd är en dominerande faktor vid en analys av

befolkningens rekreativsvanor. Utredningen låtsas inte om, att det här är fråga om två ytterst diskutabla tankegångar.

För det första säger oss arbetstidslagstiftningens bestämmelser för enskilda individer inte ett dugg om utvecklingen av den faktiska fritid befolkningen totalt har. Bland andra faktorer som påverkar denna kan nämnas förekomsten av övertidsarbete och dubbelsysselsättningar, restiden till och från arbetet samt omfattningen av kvinnligt förvärvsarbete. Om man betraktar hushållet som enhet, så äts — enligt Faxén — den kortare individuella arbetstiden upp av ökat kvinnligt förvärvsarbete. I detta sammanhang vill jag peka på den dualistiska inställning till fritiden som präglar vårt samhälle. Det säkraste sättet att nu för tiden förolämpa en person är ju att ifrågasätta, att vederbörande har ett slitsamt arbete. Dagens paroll är att kvinnorna inte "bara" skall sköta hemmen; de bör ut i förvärvslivet (alternativt: produktionen). Men samtidigt prisas välfärdssamhället för att det ger oss längre fritid!

Varför utgår förresten utredningen från arbetstiden i sina kalkyler? Denna metod ger lätt en överdriven bild av fritidens påstådda tillväxt. En övergång från 48 timmars arbetsvecka till 40 timmars innebär en imponerande 20-procentig minskning av arbetstiden. Den relativa ökningen av fritiden per vecka blir emellertid betydligt blygsammare, nämligen cirka 6,5 procent. I stället för 120 timmar per vecka står 128 timmar till förfogande för övertidsarbete, sömn, "extraknäck", måltider, väntande i trafikköer, tidningsläsning, TV-tittande, besök hos släktingar och bekanta, bad, hårklippning, studier, fackföringsmöten, kyrkbesök, barnuppfostran, byte av packningar i vattenledningskranar, disk, tvätt, promenader och allt annat som folk brukar syssla med, när de inte är på sin ordinarie arbetsplats. Det förtjänar här påpekas att — som närmare utvecklas av Mindus — *sovtiden inte är en konstant utan en variabel i fritidsekvationen*. Jag har svårt att förstå, att ens en arbetstidsförkortning av så betydande omfattning som 20 procent i och för sig behöver innebära några revolutionerande förändringar av fritidsvanorna.

Därmed är jag alltså inne på den *andra* av fritidsutredningens dubbiösa utgångspunkter, nämligen att fritidens längd har stor betydelse, när det gäller att förklara folks rekreativsvanor.

Det är inte den förkortade arbetstiden utan andra faktorer som orsakat de expanderande köpen av bilar, plastbåtar, sommarstugor, campingutrustning och mycket annat som brukar betraktas som typiska fritidsvaror. Jag skall återkomma till frågan om de för fritidskonsumtionen avgörande efterfrågedeterminanterna.

En ekonom behöver, som jag tidigare anfört, ytterst sällan beakta tiden vid analyser av konsumtionsstrukturen. Antag att nästan alla svenskar fick rumsarrest två timmar per kväll. Man kan fråga, vilka effekter detta skulle få på köpen av varor och tjänster? Personligen tror jag att effekterna bleve ytterligt små. För var det inte just detta som hände — eller rättare sagt inte hände — när televisionen introducerades? Då låste hundratusentals människor in sig i ett mörkt rum flera timmar per kväll. Nu ser Medelvensson på TV 10—20 timmar per vecka mot noll timmar för tio år sedan. Den ganska stillsamma TV-revolutionen spelar alltså tidsmässigt en mycket större roll än tänkbara förkortningar av den lagstadgade arbetstiden. Endast på några få områden, t.ex. biografutgifterna, går det emellertid med något så när säkerhet att fastställa televisionens inflytande. Men för övrigt tycks konsumtionsutgifterna ha påverkats helt obetydligt. Man kan verkligen fråga sig, vad folk egentligen gjorde, när det inte fanns television.

Det finns vissa som så fixerat sig vid tanken att det tar tid att konsumera, att de menar att tillgången på tid bestämmer konsumtionens omfattning. Så länge inkomstfördelningen är ojämn, sägs bättre situerade kunna hyra arbetskraft för att eliminera de besvär som är förenade med konsumtion. Lyxvillan måste ju städas, ridhästen ryktas och sportbilen poleras. I ett sådant läge sätts konsumtionstaket utan hänsyn till de besvär som hör samman med konsumtionen. Helt annorlunda

menas förhållandena vara, när det är fråga om en allmän välståndstegring i förening med en utjämning av inkomstfördelningen. När alla har ungefär samma höga inkomst, sägs man sakna möjlighet att i nämnvärd utsträckning hyra arbetskraft. Och kan man inte få assistans med sin konsumtion, blir ens konsumtionsförmåga kraftigt inskränkt. Konsumtionsmaximum skulle inträffa, när folk avstår från att köpa fler konsumtionsvaror, därför att de inte vill offra mer tid på att underhålla dessa.

Vad är det nu för galet med ett sådant resonemang? Jo, de som tror på tiden som en konsumtionsbegränsande faktor har glömt bort möjligheten att ersätta tjänster med varor. En utbytesprocess av denna karaktär har sedan länge utgjort ett centralt inslag i utvecklingen av den privata konsumtionen. Ett åskådligt exempel är vad som hänt på beklädnadsområdet. De nya konstfibrernas segertåg har haft sin grund i att de radikalt minskat behovet av tvätt och underhåll. Stoppning av strumpor, strykning av skjortor och blusar, pressning av byxor är sysselsättningar som håller på att helt försvinna. De traditionella naturfibrerna har genom specialbehandlingar mot krympning, skrynkling o.d. i stor utsträckning givits samma fördelar som de nya fibrerna. Konfektioneringens segertåg har inneburit en enorm avlastning av husmödrars, sömmerskors och skrädrares tillverkningsarbete. — Tendenserna på beklädnadsområdet går igen överallt.

De som tror på ett konsumtionsmaximum har vidare glömt bort vad som populärt brukar kallas "köp och släng". I stället för att besvära sig med reparationer och underhåll köper man nytt. Detta innebär alltså att de varaktiga varornas livslängd blir allt kortare. Till bilden hör också att konsumtionen kan öka genom att varorna blir av allt högre kvalitet. För att ta ett konkret exempel, så minskar livsmedelskonsumtionen mätt i kalorier men ökar mätt i fasta priser, därför att folk köper allt mer välsmakande, allt högre förädlade och allt vitaminrikare livsmedel.

Arbetstidens förläggning och konsumtionen

Arbetstidens längd har alltså inte, enligt min uppfattning något större direkt inflytande på konsumtionsutgifterna. Däremot är jag övertygad om att arbetstidens förläggning är av betydelse. Det är i detta sammanhang lämpligt att skilja mellan

- a) vardagsfritid, b) veckoslutsfritid, c) feriefritid

Under det senaste decenniet har arbetstiden alltmer koncentrerats till tiden måndag—fredag, vilket medfört kortare fritid under dessa dagar. Däremot har fritiden genom lediga lördagar ökat under veckosluten. För stora grupper har detta möjliggjorts genom att den totala arbetstiden minskat. I så måtto har förändringar av arbetstidens längd haft ett *indirekt* inflytande på konsumtionen. Även längre semestrar har gjort fritiden mer sammanhängande än förr. Utan tvivel har vi här en väsentlig faktor bakom de expanderande reseutgifterna och den ökade benägenheten till dubbelbosättning i sportstugor.

Om jag här får uttala en värdering, vill jag skjuta in, att jag personligen är positiv till kortare arbetstider, därför att folk då får en rejäl chans att — om de vill — arbeta mera. Erfarenheterna från USA tycks bli tillämpliga även i Sverige: ju kortare ordinarie arbetstid, desto mer extraarbetande, eller extraknäckande, som det heter numera. Vad utgör då det positiva i en sådan utveckling? För det *första* ökar som sagt människornas valfrihet. Den som vill arbeta mer än den lagstadgade tiden får större möjlighet att göra detta, även om han måste byta arbetsgivare eller t.o.m. blir sin egen. För det *andra* ökar arbetsutbudet under kvällar och veckoslut, då alla lediga personer ställer så stora krav på servicesektorn. Det är alltså ett stort konsumentintresse att dubbelarbetet ökar.

En väsentlig konsumentaspekt på de lediga lördagarna är att de ger hushållen mer tid för insamling av information och samråd, vilket bör leda till bättre köpbeslut. Man har funnit i USA — och det är tänkbart att samma mekanism verkar i Sverige — att de lediga lördagarna i stor utsträckning används till att man och hustru gemensamt planerar och genomför

familjens större inköp. Som följd av mer tid för informationsinsamling och samråd hushållar man bättre med tillgångarna. I övrigt tycks tendensen i USA vara, att under de lediga lördagarna ägnas mer tid åt matlagning och umgänge än övriga dagar.

Konsumtionen och arbetstidens längd

Hittills har jag diskuterat hur arbetstiden kan tänkas påverka konsumtionen. Man kan också vända på problemet och fråga hur konsumtionen påverkat arbetstiden. Med arbete förstås då inte enbart förvärvsarbete utan även — och framförallt — arbete i hemmet.

I samband med diskussionen av tesen om ett eventuellt konsumtionstak såsom följd av bristande tid pekade jag på tendensen att substituera tjänster med varor. Som konkret exempel framhölls utvecklingen på beklädnadsområdet. Det är ett generellt förhållande att konsumenterna övergår från att köpa varor, vilkas utnyttjande kräver relativt mycket arbete från konsumenternas sida till att köpa varor, som i flertalet fall är dyrare, men i gengäld fordrar mindre arbetsinsatser. Denna företeelse finns på livsmedelssektorn i form av förskjutningar i köpen från mjöl till bröd, från kött till charkuterier samt överhuvudtaget från "råvaror" till färdiglagade, konserverade, vacuumtorkade eller djupfrysta produkter. Bostädernas utformning har under de senaste decennierna dikterats av önskemål om att de skall bli lättskötta. På bränslesidan kan man betrakta övergången från ved och koks till olja som ett utslag av samma företeelse. Ett annat uttryck för strävandena att spara tid åt konsumenterna är den stora ökningen i köpen av elektriska hushållsmaskiner. Exemplet skulle kunna mångfaldigas.

Även om konsumtionsutvecklingen i många fall frigjort tid för särskilt husmödrarna, finns det dock faktorer som har verkat i motsatt riktning. Bland annat har antalet hembiträden minskat kraftigt, vilket i förening med att allt fler husmödrar arbetar utom hemmet inkräktat på många rekreationstid. Sen är det ju så att investeringen i husmors arbetsbesparande hus-

hållsredskap har möjliggjorts genom att husfar fått arbeta mer än han eljest skulle ha behövt. Vidare måste vi komma ihåg, att även om hemarbetet har blivit lättare så har kraven på dess kvalitet i bl.a. hygieniskt avseende ökat.

Hur köpen av de konventionella fritidsvarorna utvecklats

Jag skall nu byta frågeställning. När det gäller privat konsumtion är det vanligt att man talar om fritids- eller rekreationskonsumtion som en speciell form av konsumtion.

Vad kan då menas därmed? Det är omedelbart klart att nästan all konsumtion är fritidskonsumtion i den meningen att den sker under fritiden. Vidare avser huvudparten av konsumtionen rekreation i den bokstavliga meningen att den tjänar att hålla människorna vid god vigör så att de kan arbeta. Nej, uppenbarligen avses något annat. Med fritidskonsumtion menas konsumtion för förströelse och avkoppling i största allmänhet. Som exempel kan nämnas semesterresor, teaterbesök, TV-tittande och hobbyverksamhet av olika slag.

Ett begrepp som är så vagt i den principiella avgränsningen blir än lösligare, när det konfronteras med verkligheten i form av statistik. En mycket stor del av rekreationskonsumtionen i här avsedd mening ligger inom varuområdena livsmedel och beklädnad. Folk rekreerar sig genom att äta godare och klä sig mer omväxlande. Ett par gummistövlar kan köpas för att användas under såväl lantarbete som friluftsliv!

År 1962 är det senaste år för vilket statistik föreligger. I tabellen på s. 68 redovisas utgifterna detta år för en rad konventionella fritidsgrupper. Jag kan inte här göra alla i och för sig viktiga statistiska kommentarer. Separata uppgifter saknas t.ex. över så typiska rekreationsvaror som fritidskläder och semesterutgifter i utlandet. Å andra sidan inkluderas de allt annat än rekreationsbetonade resorna till och från arbetet i resegruppen. Och även om de som dricker renat brännvin anser det vara en nödvändighetsvara, ingår utgifterna härför.

Gruppindelningen är inte gjord med något särskilt djupsinne, utan återger bara ett av flera tänkbara alternativ.

Detaljgrupper	Huvudgrupper	Miljoner kronor 1962
fotografering	hobby	1 814
tippning och lotteri		
skiv- och bandspelare		
musikinstrument		
skol- och kursavgifter		
föreningsavgifter		
nöjesbåtar	njutningsmedel	3 345
sportartiklar		
vin- och spritdrycker		
tobak	sommarstugor	135
sommarstugor		
motorfordon, nyinköp	resor	5 759
underhåll o. drift		
körutbildning		
cyklar		
kollektiva färdmedel	massmedia	1 729
film		
tidningar		
böcker och papper		
radio, nyinköp o. licensavg.		
TV, nyinköp o. licensavg.	publik rekreation	1 566
hotelltjänster		
förtäring utom hemmet		
nöjen (teater, konserter, sportevenemang etc.)		
ur och guldsmedsvaror		<u><u>Totalt 13 348</u></u>

De totala privata konsumtionsutgifterna har för år 1962 beräknats till cirka 45,8 miljarder kronor. Följaktligen svarade de konsumtionsgrupper som här redovisas för cirka en tredjedel av den totala konsumtionen.

Hur har nu den konventionella fritidskonsumtionen utvecklats under efterkrigstiden? För att illustrera vad som hänt från 1950 till 1962 har jag låtit iordningställa diagram 1—4. Innan jag övergår till att kommentera kurvorna kan det vara lämpligt att något orientera om diagrammens innebörd.

Diagram 1 visar utvecklingen i löpande priser, varmed förstås konsumenternas faktiska utgifter är för år. Av *diagram 2* framgår hur de privata utgifterna för fritidskonsumtionen utvecklats i förhållande till de totala konsumtionsutgifterna. Som mått brukas den procentuella andelen. Eftersom priserna förändras, kommer statistiska serier över konsumtionen i löpande priser att avvika från serierna i fasta priser eller som man också brukar säga konsumtionsvolymen. Begreppet konsumtionsvolym innefattar i princip såväl kvantitet som kvalitet. Befolkningen har vuxit med drygt en halv miljon individer under perioden. Det framstår som lämpligt att "neutralisera" volymvärdena för befolkningstillväxten. *Diagram 3* illustrerar därför fritidskonsumtionens volymutveckling per capita. Under tiden 1950—62 har den allmänna prisnivån stigit med cirka 70 procent. Det intressanta är i detta sammanhang huruvida rekreationspriserna stigit mer eller mindre än den allmänna prisnivån. *Diagram 4* återger den relativa prisutvecklingen, som erhållits genom att för varje år dividera index för rekreationspriserna med prisindex för den totala konsumtionen. Den allmänna prisnivån är följaktligen en vågrät linje i diagrammet.

Följande huvudtendenser har präglat fritidskonsumtionens utveckling under perioden 1950—62.

Hobby: Utgiftsandelen har under perioden stigit med en halv procent. Volymen per capita har vuxit ungefär dubbelt så fort som konsumtionen i övrigt. Relativa priset har successivt sjunkit med totalt 13 procent. En förklaring härtill kan vara att

gruppen rymmer många varaktiga varor för vilka en ökad efterfrågan inneburit ett tillvaratagande av de långa seriernas ekonomi i produktionen.

Njutningsmedel: Även här noteras en viss ökning av utgiftsandelens. Volymökningen har varit något lägre än för totalkonsumtionen. Det relativa priset har alltså stigit. Man kan tala om ett engångslyft åren 1956—58. Såväl alkoholdrycker som tobaksvaror är föremål för hård indirekt beskattning; på det förra området i direkt konsumtionsreglerande syfte.

Sommarstugor: Den till utgiften minsta gruppen har volymmässigt expanderat relativt sett kraftigast. Det bör dock framhållas att särskilt två beräkningstekniska faktorer bidrar till låga sommarstugeutgifter. För det första är endast de kontanta utläggerna medtagna. Ingen ränta och avskrivning har kalkylerats för de utan tvivel betydande insatserna av eget arbete och kapital. För det andra inkluderas ej de lösa inredningsdetaljer, verktyg, sportartiklar etc., som i högre eller lägre grad hör samman med hushållets sommarstugeboende.

Resor: Utgiftsandelens har — främst på grund av bilismens expansion — vuxit från 8,6 till 12,6 procent. Denna grupp har den näst största relativa volymökningen och den största ökningen absolut sett. Inom gruppen har det skett en omfördelning från kollektiva till individuella färdmedel.

Massmedia: Det expansiva elementet i denna grupp har varit televisionen medan filmen gått tillbaka. Observera här särskilt att vi mäter *köpen* av TV-apparater och inte själva tittandet. Detta förklarar nedgången i volymen 1961 och 1962. Siffrorna är därför mer intressanta för TV-fabrikanter än för sociologer.

Publik rekreation: Denna grupp har volymmässigt stagnerat. Som en följd av kraftigt stigande relativpris har dock utgiftsandelens hållit sig ganska väl.

Inom såväl hobbygruppen (skolavgifter) som resegruppen

(körutbildning) finns inslag av personliga tjänster. Nästan hela gruppen publik rekreation kan dock betecknas som personliga tjänster. Det är ju i huvudsak fråga om upppassning (hotell och restaurang) och "levande" underhållning i olika former (teater, konserter, idrottstävlingar etc.). Utmärkande för personliga tjänster är de i förhållande till fabriksproduktion begränsade rationaliseringsmöjligheterna. En teaterföreställning i TV kan ses av miljoner människor medan färre än tusen ryms i Dramatens salong. Det är detta förhållande som är grunden till att priset på publik rekreation stigit så kraftigt.

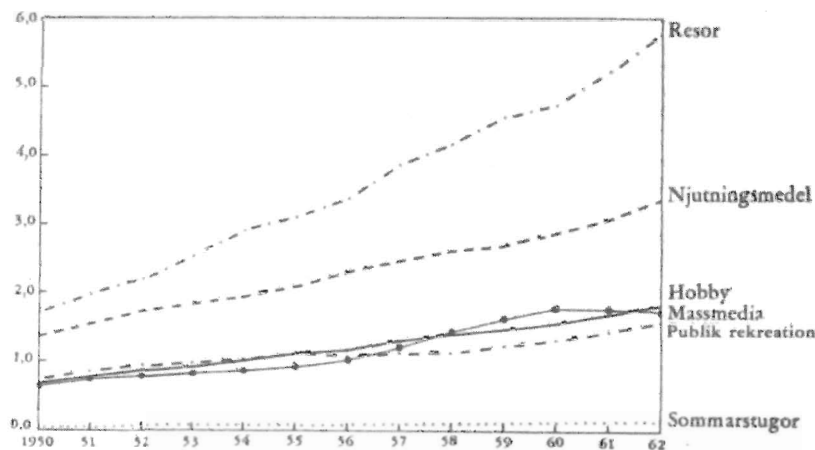

DIAGRAM 1

"Fritidskonsumtionens" utveckling i löpande priser 1950—62. Miljarder kronor.

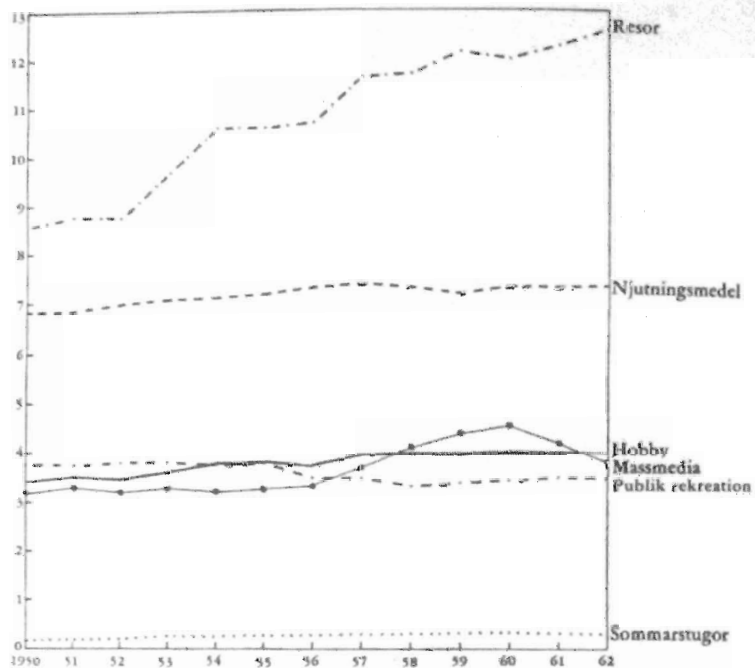

DIAGRAM 2

"Fritidskonsumtionens" andel av den totala privata konsumtionen i löpande priser 1950—62. Procent.

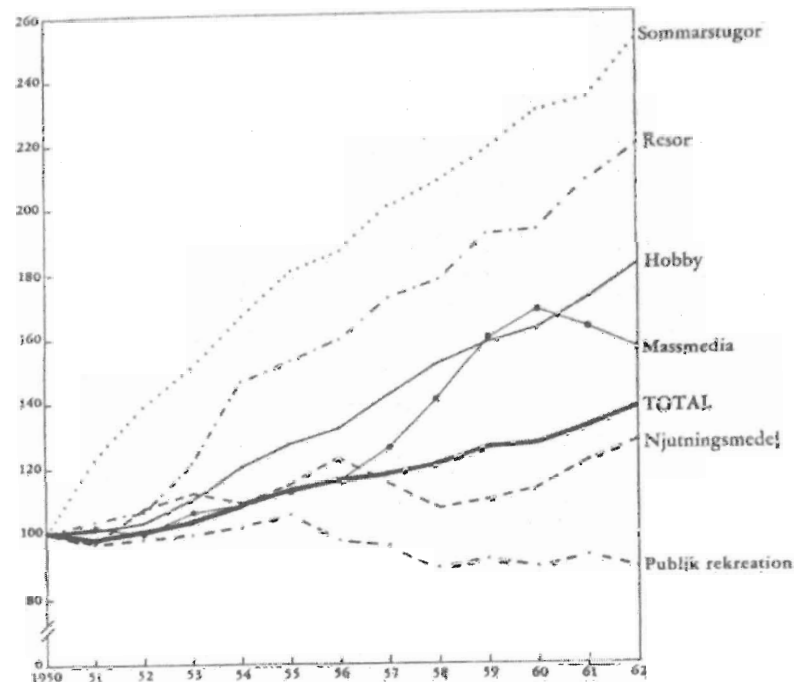

DIAGRAM 3

"Fritidskonsumtionens" volymutveckling räknad per capita 1950—62. Index: 1950 = 100.

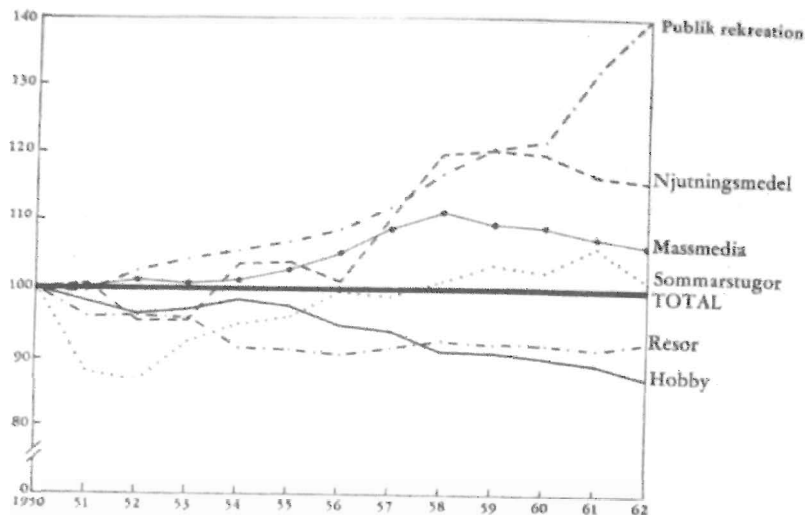

DIAGRAM 4

Den relativa prisutvecklingen 1950—62 för "fritidskonsumtionen". Index: 1950 = 100.

Vilka faktorer styr fritidskonsumtionen?

Även om denna framställning i huvudsak endast syftar till beskrivning vore det otillfredsställande att helt lämna analysen åsido. — Det ligger nära till hands att fråga sig, vilka faktorer som främst påverkar fritidskonsumtionen. Vet man vad som stimulerat köpen av bilar och plastbåtar eller som lett till en stagnerande volym av publik rekreation, har man en utgångspunkt för framtidsbedömningar.

Jag har tidigare avfärdat fritidens längd som en relevant orsaksfaktor. Utländska studier visar klart vad teoretiska överväganden leder till; att inkomster, priser, utbildning och yrkesställning är de dominerande förklaringsfaktorerna. I andra hand kommer ålder, kön och bosättningsort. Få människor har så lång arbetstid men så höga inkomster som de vilka spelar golf, seglar, äger skärgårdsvillor och bor på högfjällshotell. Eller som man säger i USA: De som arbetar intensivt, leker intensivt. För arbetslösa och pensionärer är praktiskt taget all tid fritid, men bl.a. på grund av små ekonomiska resurser köper de litet och ställer ytterst moderata anspråk på investeringar i friluftsanläggningar.

För Sveriges del vill jag hänvisa till arbete utfört inom Industriens Utredningsinstitut. Vi har inom institutet sedan mer än tio år kontinuerligt studerat konsumtionsutvecklingen. Flera områden med stort rekreativsinnehåll har varit föremål för separata studier, bl.a. bilismen, televisionen, dryckerna och populärpressen. Överhuvud är det påtagligt, att den s.k. fritidskonsumtionen med framgång kan studeras med samma teknik och efter samma principer som andra konsumtionsalternativ. Det är här ogörligt att ens i sammandrag återge några specifika undersökningsresultat. Helt allmänt kan konstateras att de stigande realinkomsterna genomgående visat sig vara en viktig efterfrågedeterminant. Vidare tycks den relativa prisutvecklingen ha spelat stor roll.

Jag har för de ovan nämnda grupperna låtit utföra konventionella linjära regressionsberäkningar med avseende på fritidskonsumtionens inkomst- och prisberoende. Resultaten blev mycket slående; särskilt

om hänsyn tas till att det i vissa fall är fråga om heterogena aggregat. Endast för njutningsmedel och massmedia understeg den totala korrelationskoefficienten 0,95. För en rad detaljgrupper har jag — likaså för perioden 1950—62 — beräknat inkomst- och priskänsligheten på grundval av s.k. elasticitetsfunktioner. Resultaten blev i flertalet fall så tillfredsställande från statistisk synpunkt att de funna inkomst- och priselasticiteterna bör kunna användas i prognossammanhang.

Andra faktorer än inkomster och priser som av allt att döma är av betydelse för efterfrågan på fritidsvaror är konsumenternas ålder (bilar), utbildning (teater) och bosättningsort (dagstidningar). Distributionsförhållandena inverkar också (vin- och spritdrycker).

Speciella problem erbjuder de "nya" varornas introduktionsprocesser. En analys av utvecklingen av köpen av bilar, televisionsapparater och sommarstugor måste ta hänsyn till vilket stadium i introduktionen som analysen täcker.

*

Många grånade samhällsreformatorer är i dag bittra. I sin ungdom hoppades de att stigande inkomster i förening med kortare arbetstid skulle leda till en expansiv kulturkonsumtion bland de breda lagren. Utvecklingen blev dock annorlunda. Realinkomsterna har visserligen vuxit, och arbetstiden förkortas snabbare än någon vågade profetera om, men konsumenterna har trots detta inte visat några tecken att satsa särskilt markant på kulturaktiviteter.

Jag vill sluta denna översikt av fritidskonsumtionen med ett tröstens ord till de besvikna idealisterna. Goda inkomster och gott om fritid är ett nödvändigt ehuru icke tillräckligt villkor för masskonsumtion av kvalificerad kultur. Dagens genomsnittskonsumēt är i historiskt perspektiv att betrakta som *nouveau riche*. Och nyrika har alltid intresserat sig mer för den materiella än för den andliga välfärden. Erfarenheten pekar på att det tar flera generationer innan grupper som

drabbats av plötsligt välstånd blir kräsna kulturkonsumenter. Vi får inte heller glömma att konsumtion av litteratur, konst, musik, teater o.dyl. bara utgör en del av det som hör till kulturlivet. Viktiga inslag är också sådant som matkultur, dryckeskultur, boendekultur, klädkultur — för att inte tala om trafik-kultur. På dessa områden finns verkligen skäl till optimism inför framtiden, trots den tendens till förflackning och tristess som framstår såsom konstitutiv för masskonsumtionssamhället.

Litteratur

Det finns en betydande mängd teoretiska och empiriska studier av den privata konsumtionen. De flesta har åtminstone någon anknytning till de problem som behandlats i denna uppsats. Av naturliga skäl är det här inte möjligt att förteckna mer än ett mycket begränsat antal. Här hänvisas till några allmänna svenska verk vilka i sin tur innehåller mer utförliga litteraturförteckningar. Vidare nämns några böcker, som är direkt inriktade på att analysera fritidskonsumtionen eller delar därav.

ALBINSSON, G., *Svensk populärpress 1931—61*, Uppsala 1962.

BENTZEL, R. ET AL., *Den privata konsumtionen i Sverige 1931—65*, Stockholm 1957.

Bokutredningen, SOU 1952:23.

FISK, G., *Leisure Spending-behavior*, Philadelphia 1963.

Fritidsutredningen. Del 1, SOU 1964:47.

DE GRAZIA, S., *Of Time, Work & Leisure*, New York 1962.

PRAS, S. J. and HOUTHAKKER, H. S., *The Analysis of Family Budgets*, Cambridge 1955.

WALLANDER, J., *Studier i bilismens ekonomi*, Stockholm 1958.